

ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИ ТАРКИБИ ВА УЛАРНИНГ СОЛИҚҚА ТОРТИЛИШИ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Усманова Мухлиса Сагдуллаевна

Тошкент молия институти,

“Солиқлар ва солиққа тортиш” кафедраси

Профессор в.б., и.ф.н.

Email: muhlisa.usmanova@mail.ru

Моб. Тел.(90) 316-07-09

ANALYSIS OF POPULATION INCOME COMPOSITION AND INCOME TAXATION IN UZBEKISTAN

Usmanova Mukhlisa Sagdullayevna

Tashkent Financial Institute,

Department of Taxes and taxation ,

Acting Professor, Candidate of Economic Sciences ,

Muhlisa.usmonova@mail.ru

JEL Classification: H7, H71

Аннотация. Ўзбекистонда аҳолининг реал даромадларини жадал ошириб бориш, уларнинг ихтиёрида қоладиган даромадлар миқдорини кўпайтириш давлат олдида турган жуда муҳим ва долзарб масала бўлиб ҳисобланади. Ўтган йиллар давомида амалга оширилаётган туб ислохотлар натижасида мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти ўсиб бормоқда, ўз навбатида аҳолининг реал даромадлари ошириб боришга эришилмоқда. Бу масалада даромадларни солиққа тортиш механизмнинг ўрни жуда сезиларлидир. Жисмоний шахсларнинг даромад солиғи давлат бюджетининг асосий даромад манбаси бўлиб, унинг ҳисоблаш, ундириш механизмини илмий таҳлил қилиш ўта муҳим зарурият ҳамда мунозарали масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Маълумки, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи солиқ солинадиган даромадларга эга жисмоний шахсларнинг даромадларига солинадиган асосий бевосита солиқ ҳисобланади. даромад солигининг фискал аҳамиятини ортаётганлигига сабаб ўзини ўзи банд

қилиб, турли манбалар орқали даромад топаётган жисмоний шахсларнинг солиққа тортишда аниқ бир механизмлар мавжуд эмаслиги, тўлов манбаидан ташиқарида топилган даромадлар солиқ органлари томонидан тўлиқ қамраб олинмаётганлиги, якка тартибдаги тадбиркорларни солиққа тортишда жаҳоннинг фақатгина айрим мамлакатларида мавжуд бўлган (МДХ мамлакатлари) даромад солигининг қатъий белгиланган миқдорини ҳанузгача қўлланилаётганлиги, ўзини ўзи банд қилган ва хунармандлар уюшмасига аъзо бўлиб, маълум бир тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган шахсларга уларнинг топаётган даромадлари миқдорига қарамасдан даромад солигидан тўлиқ озодлиги, умуман олганда, даромад манбаига эга бўлган барча фуқароларнинг солиққа тортиш механизми ишлаб чиқилмаганлиги, қонунчилик билан мустаҳкамланмаганлиги ва солиққа тортилмайдиган минимал миқдорнинг мавжуд эмаслиги, даромадларни декларациялаш орқали солиқ органларига

тақдим этилишида, рағбатлантириши
инструментларидан

фойдаланилмаётганлиги жисмоний
шахслардан олинадиган даромад
солигини кенг қамровли ва адолатли
солиқ солинишига тўсиқ бўлмоқда.

Мазкур мақолада юқоридагиларни
эътиборга олган ҳолда мамлакатимизда
аҳоли даромадлари таркиби ва уларнинг
солиққа тортилиши ҳолати батафсил
таҳлил қилинган.

Abstract. Rapidly increasing the real income of the population in Uzbekistan and increasing the amount of income at their disposal is a very important and urgent issue facing the state. As a result of fundamental reforms carried out over the past years, the gross domestic product of our country is growing, and in turn, the real income of the population is increasing. The role of income taxation mechanism is very significant in this matter. Personal income tax is the main source of income of the state budget, and the scientific analysis of its calculation and collection mechanism is a very important necessity and one of the controversial issues. It is known that personal income tax is the main direct tax on the income of individuals with taxable income. The reason why the fiscal importance of income tax is not increasing is that there are no specific mechanisms for taxation of individuals who are self-employed and earn income through various sources, incomes found outside the source of payment are not fully covered by tax authorities, taxation of individual entrepreneurs exists only in some countries of the world (CIS countries), the fixed amount of income tax is still applied nowadays and there is a complete exemption from income tax for persons who are self-employed and are members of a trade union, engaged in certain business activities, regardless of the amount of income they earn. In general, the fact that the mechanism of taxation of all citizens with a source of income has not been developed, it is not strengthened by legislation and there is no

minimum amount that is not taxed and the fact that incentive instruments are not used in the declaration of income to the tax authorities are obstacles to the comprehensive and fair taxation of personal income tax.

In this article, taking into account the above, the structure of the population's income and their taxation in our country is analyzed in detail.

Калим сўзлар: солиққа тортиши механизми, солиққа тортишнинг адолат ("тенглик") принципи, солиқ имтиёзлари, солиқ юки, мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадлар, стандарт чегирмалар, солиқ ставкалари.

Key words: taxation mechanism, the principle of fairness ("equality") of taxation, tax incentives, tax burden, income from property rental, standard deductions, tax rates.

Кириш. Жисмоний шахсларнинг даромад солиғи давлат бюджетининг асосий даромад манбаси бўлиб, унинг ҳисоблаш, ундириш механизмини илмий таҳлил қилиш ўта муҳим зарурият ҳамда мунозарали масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Маълумки, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи солиқ солинадиган даромадларга эга жисмоний шахсларнинг даромадларига солинадиган асосий бевосита солиқ ҳисобланади.

"ОЕСД" ривожланган мамлакатларида жисмоний шахслар даромадларига солинадиган солиқ орқали бюджетга тушадиган тушумлар миқдори солиқ тушумларинг салмоқли, қарийб чорак қисмини ташкил этаётган пайтда Ўзбекистонда мазкур солиқ тури орқали бюджетга тушаётган солиқ миқдори нисбатан камлиги ўтказилган танкидий таҳлиллар орқали маълум бўлмоқда. Хусусан, Ўзбекистон учун Бирлашган миллатлар ташкилоти тараққиёт дастури (БМТТД) ва Ўзбекистон Республикаси

Молия вазирлигининг “Ўзбекистонда барқарор ривожланишни молиялаштириш” қўшма лойиҳасини амалга ошириш дастури доирасида тайёрланган “2021 учун тасдиқланган бюджет бўйича Фуқаролар учун бюджет” тақдим этилган маълумотларга кўра, 2020 йилда Давлат бюджети даромадлари 132 938,1 млрд. сўмни ташкил этаётган бир вақтда, консолидациялашган бюджет даромадларининг таркибида бюджетга тушаётган умумий тушумларнинг 11,3 фоизи яъни 15 140,8 млрд. сўм тушум жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи улушига тўғри келаётганлиги, шу каби ДСҚ томонидан бевосита йиғиладиган жами солиқ тушумларининг таркибида жисмоний шахсларнинг даромад солиғи улуши йилдан йилга камайиб бораётганлиги, 2020 йилда жами солиқ тушумларининг 14,6 фоизи мазкур солиқ тури ҳиссасига тўғри келаётганлиги, ушбу солиқ турининг фискал аҳамиятини ошириш имконияти юқорилигидан далолат беради.

Фикримизча, даромад солиғининг фискал аҳамиятини ортаётганлигига сабаб ўзини ўзи банд қилиб, турли манбалар орқали даромад топаётган жисмоний шахсларнинг солиққа тортишда аниқ бир механизмлар мавжуд эмаслиги, тўлов манбаидан ташқарида топилган даромадлар солиқ органлари томонидан тўлиқ қамраб олинмаётганлиги, яқка тартибдаги тадбиркорларни солиққа тортишда жаҳоннинг фақатгина айрим мамлакатларида мавжуд бўлган (МДҲ мамлакатлари) даромад солиғининг қатъий белгиланган миқдорини ҳанузгача қўлланилаётганлиги, ўзини ўзи банд қилган ва ҳунармандлар уюшмасига аъзо бўлиб, маълум бир тадбиркорлик

фаолияти билан шуғулланаётган шахсларга уларнинг топаётган даромадлари миқдорига қарамасдан даромад солиғидан тўлиқ озодлиги, умуман олганда, даромад манбаига эга бўлган барча фуқароларнинг солиққа тортиш механизми ишлаб чиқилмаганлиги, қонунчилик билан мустақамланмаганлиги ва солиққа тортилмайдиган минимал миқдорнинг мавжуд эмаслиги, даромадларни декларациялаш орқали солиқ органларига тақдим этилишида, рағбатлантириш инструментларидан фойдаланилмаётганлиги жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини кенг қамровли ва адолатли солиқ солинишига тўсиқ бўлмоқда.

Даромадларни солиққа тортишда ривожланган мамлакатлар амалиётида қўлланилиб келинаётган декларациялаш механизмини жорий қилиниши солиқ солинадиган даромадлар қамровини кенгайтиришга ва мамлакат қонунчилигида мавжуд турли бўшлиқ ва “лазейка”лар орқали яшаб келаётган хуфиёна иқтисодиётга ҳамда коррупция ҳолатларига барҳам беришга восита эканлиги сабабли даромадларни декларациялаш механизмнинг хориж амалиётини қўллаш бўйича тадқиқот олиб бориш зарур бўлиб ҳисобланади.

Шунингдек, солиқ солинадиган даромадларига эга бўлмаган ҳамда хориж амалиётидан келиб чиққан ҳолда харажатлари миқдори декларацияда кўрсатилган даромадлар миқдоридан ортиқ бўлган жисмоний шахслар рўйхати шакллантирилиб, сегментланади ва солиқ органлари томонидан вақт ва қўшимча харажатлар тежалган ҳолда ушбу тоифадаги солиқ тўловчилар билан алоҳида шуғулланиш имконияти пайдо бўлади. Умумдекларациялаш

механизмининг жорий этилиши жисмоний шахсларнинг даромадларини тўлиқ ва кенгроқ қамраб олиб, фискал аҳамиятини ошишига, солиқнинг қайта тақсимлаш функцияси орқали жамиятдаги ижтимоий тенгсизликни қисқаришига ҳамда ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий тараққиётига ғов бўлган коррупция ва давлат мулкни талон тарож қилиш каби иллатларига қарши механизм сифатида ушбу иллатларни жамиятда кескин камайишига сабаб бўлади.

Халқаро амалиёт тажрибаларидан фойдаланган ҳолда Ўзбекистонда даромадларни декларация асосида солиққа тортиш механизмини тезроқ ишга тушириш ва такомиллаштириш долзарб муаммо ҳисобланади.

Материал ва метод. Аҳолининг даромадларини солиққа тортишда жумладан, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи тўғрисида кўплаб олим ва иқтисодчилар ўзларининг илмий қарашларида фикрларини баён этганлар. О.Абдурахманов жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар моҳиятини очишда унга қуйидагича таъриф берган: жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар, бу фуқароларнинг ҳар қандай қонуний фаолияти манбалари асосида оладиган шахсий даромадларидан давлат фойдасига ўтказадиган эквивалентсиз мажбурий тўловларидир[1].

Ниязметовнинг монографияси (2017) ва докторлик диссертацияси (2018) да даромадларни декларациялаш тизимига алоҳида эътибор қаратилиб, ўз қарашларини билдирилган. Хусусан, Ниязметов томонидан Ўзбекистон солиқ тизими халқаро солиқ амалиётидан фарқлантирувчи омиллардан бири, бу даромадларни умумдекларациялаш асосида солиққа тортиш механизмнинг

мавжуд эмаслиги ҳамда Ўзбекистонда мавжуд даромадларга декларация асосида солиқ солиш механизми кенг қамровли эмаслиги танқид қилинган [2]. Шунингдек, ўтказилган таҳлил натижаларига кўра, Ўзбекистонда жисмоний шахсларнинг даромад солиғининг давлат бюджетидаги улушини ошириш потенциали юқорилиги ва бунинг учун мазкур солиқ юкини кўтариш ҳисобига эмас, балки солиқ тўловчилар сонини кўпайтириш ва базасини кенгайтириш орқали амалга оширилиши, бунда эса айнан даромадларни декларация асосида солиққа тортиш механизми энг самарали инструмент ҳисобланиши тўғрисида илмий хулоса қилинган.

Шунингдек, Бозоров (2019) томонидан жисмоний шахсларга тегишли бўлган мол-мулклар билан боғлиқ даромадлари тўлиқ ва ўз вақтида солиққа тортилмаётганлиги, хусусан жисмоний шахсларга тегишли мол-мулкларни ижарага беришдан олинаётган даромадларни солиққа тортишдаги амалдаги декларациялаш механизми самарали ишламаётганлиги, декларациялаш натижасида солиқ солинадиган даромадларни аниқлаш бўйича маълумотларнинг солиқ идораларидаги маълумотларга бевосита интеграция қилинмаслиги, даромадларни солиққа тортишда ижтимоий харажатларни чегириш ва ҳисобга олиш механизмнинг етарлича қўлланилмаслиги танқид қилиниб, Ўзбекистонда декларациялаш механизмини янада такомиллаштириш зарурияти мавжудлигини таъкидланган [3].

Мақолани тайёрлашда меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар, фойдаланилган адабиётлар ва интернет маълумотлари

расмийлиги, ундаги иқтисодчи олимларнинг мавзуга оид илмий-назарий қарашларининг қиёсий ва танқидий таҳлили, илғор хориж тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш натижаларига ҳамда Давлат статистика қўмитаси, Давлат солиқ қўмитаси маълумотларидан олинганлиги, таклиф ва тавсияларнинг амалиётга жорий қилинганлиги билан белгиланади. Мавзуни ўрганишда умумиқтисодий усуллар билан бир қаторда тизимли таҳлил, умумлаштириш, илмий абстракция, индукция ва дедукция каби усуллардан фойдаланилган.

Натижалар. Бозор иқтисодиёти ва тадбиркорлик фаолияти эркинлиги тамойиллари амал қилаётган барча иқтисодий тараққий этган мамлакатларда фуқаролар томонидан ўз даромадларини умумдекларациялаш амалиёти кенг қўлланилади.

Ушбу давлатлар тажрибасини тадқиқ этиш ва республикамиздаги жисмоний шахслар даромадларини декларациялашнинг амалдаги тажрибасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, бизнинг мамлакатимизда жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишни умумдекларациялаш тизимини тадбиқ этиш босқичма – босқич ўтказилиши мақсадга мувофиқдир.

Республикада жисмоний шахсларнинг жами даромадларини декларациялаш тизимининг жорий этилиши, фуқароларнинг даромадларини ошкоралаштириш имкониятини белгилайди, яширин иқтисодиёт йўлига ғов бўлиб хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун янада қулайроқ шароитларни яратишга қўмаклашади. Фуқаролар жами йиллик даромадларини декларациялаш тизимининг жорий этилиши бозор муносабатларини

шакллантиришнинг объектив ва зарур шарти ҳисобланади.

Қуйидаги 1.2-жадвалда Республика аҳолисининг 2016-2021 йиллардаги сони, аҳоли даромадлари ва даромадлари таркиби тўғрисидаги маълумот келтирилган. Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, Республикада аҳолининг иқтисодий фаол қисми 2021 йилда 14 980,7 минг кишини ташкил этиб, шундан 13 541,10 нафари иқтисодиётда банд бўлган. Шу йили аҳолининг умумий реал даромадлари 465 271,8 млрд. сўмни ташкил этган. Бунда йиллик аҳоли жон бошига умумий даромадлар 14769,0 минг сўмни, ҳар бир иқтисодий фаол кишига тўғри келадиган даромад 23 289,3 минг сўмни ва иқтисодиётда банд аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад эса 25 585,9 минг сўмни ташкил қилган. Бу кўрсаткичларнинг бир ойлик миқдори ҳар бир иқтисодий фаол кишига ойлик даромад 1 940,8 минг сўмдан, банд аҳоли жон бошига тўғри келадиган ойлик даромад эса 2 132,2 минг сўмдан тўғри келган. 2020 йилда иқтисодий фаол аҳоли сони 14 797,9 минг кишини, 2021 йилга келиб иқтисодий фаол аҳоли сони 14 980,7 минг кишини шундан иқтисодиётда банд бўлган қисми 13 239,55 минг нафарни ташкил этган. 2021 йили аҳолининг умумий реал даромадлари 465271,8 млрд. сўмни ташкил этган ва аҳоли жон бошига умумий даромадлар 14769,0 минг сўмни, ҳар бир иқтисодий фаол кишига тўғри келадиган даромад эса 27 132,3 минг сўмни ташкил қилган. Бу кўрсаткичларнинг бир ойлик миқдори ҳар бир иқтисодий фаол кишига ойлик даромад 2 261,0 минг сўмдан, банд аҳоли жон бошига тўғри келадиган ойлик даромад эса 2 527,2 минг сўмдан тўғри

келган. Бу ўтган йил якунидаги Марказий банк курси бўйича АҚШ доллари эквивалентида тахминан 241,2 АҚШ долларни ташкил қилади.

Мазкур кўрсаткичлар таҳлилидан кўринадики, мамлакатимиз аҳолисининг даромадлари жуда кам даражада бўлиб келмоқда. Бундай хулосага келиш учун

қуйида келтирилган хорижий мамлакатлардаги энг кам йиллик иш ҳаққи бўйича Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг расмий сайти (<https://stats.oecd.org/>)дан олинган маълумотлар асосида ҳолатларни таҳлил қилиб ўтишимиз мумкин (1.2-жадвал).

1.2-жадвал

Ўзбекистонда иқтисодий фаол ва иқтисодиётда банд аҳоли сони, аҳолининг умумий даромадлари таҳлили [4].

Т/р	Кўрсаткичлар номи	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
1.	Аҳолининг умумий сони, минг сўм	31 575,3	32 120,5	32 656,7	33 255,5	33 905,2	34558,9
2.	Жами меҳнат ресурслари сони, минг сўм	18488,9	18666,3	18829,6	18949,0	19158,2	19334,9
3.	Иқтисодий фаол аҳоли сони, минг сўм	14022,4	14357,3	14641,7	14876,4	14797,4	14980,7
4.	Аҳоли умумий даромадлари, млрд.сўм	197962,4	236893,1	300842,7	365735,6	415085,0	515660,7
5.	Аҳоли жон бошига умумий даромадлар, минг сўм	6215,9	7314,1	9128,6	10891,3	12125,6	14769,0
6.	Аҳоли реал умумий даромадлари, млрд.сўм	187517,7	216400,1	255971,0	319336,1	367559,6	465271,8
7.	Аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар, минг сўм	5887,9	6681,4	7767,0	9509,6	10737,3	13325,8

Мазкур кўрсаткичлар таҳлилидан кўринадики, мамлакатимиз аҳолисининг даромадлари жуда кам даражада бўлиб келмоқда. Бундай хулосага келиш учун қуйида келтирилган хорижий мамлакатлардаги энг кам йиллик иш ҳақи бўйича Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг расмий сайти (<https://stats.oecd.org/>)дан олинган маълумотлар асосида ҳолатларни таҳлил қилиб ўтишимиз мумкин (1.3-жадвал).

2019 йилда энг кам йиллик иш ҳаққи миқдорининг энг кўп даромад топадиган аҳоли яшайдиган мамлакатларда пешқадамлик Люксембург мамлакатига тўғри келган. Бу ерда йиллик энг кам йиллик (ойлик)

иш ҳаққи миқдори 26 252,5 (2 187,7) АҚШ долларни ташкил қилган. Шунингдек, рўйхатда Австралия - 24 874,8 (2 072,9) АҚШ доллари, Нидерландия - 24 826,5 (2 068,8) АҚШ доллари, Германия - 24 015,6 (2 001,3) АҚШ доллари, Белгия - 22 872,6 (1 906,0) АҚШ доллари, Янги Зеландия - 22 475,8 (1 872,9) АҚШ доллари, Франция - 21 948,96 (1 829,0) АҚШ доллари каби мамлакатларда яшовчи фуқароларнинг энг кам йиллик даромадларига келса, рўйхатнинг энг пастки қисмида Россия - 5 026,0 (418,8) АҚШ доллари, Бразилия – 4 967,0 (413,9) АҚШ доллари ва Мексика – 2 510,3

(209,2) АҚШ долларида олинган Демак, мазкур таҳлиллардан кўришиб турибдики, Ўзбекистонда аҳолининг реал даромадларини жадал ошириб бориш, уларнинг ихтиёрида қоладиган даромадлар миқдорини

даромадлар миқдорига тўғри келган. кўпайтириш давлат олдида турган жуда муҳим ва долзарб масала бўлиб ҳисобланади. Бу масалада даромадларни солиққа тортиш механизмнинг ўрни жуда сезиларлидир.

1.3-жадвал

Жаҳоннинг 33 мамлакатларидаги энг кам йиллик иш ҳаққи миқдори, АҚШ долларида[5].

Даври йиллик				
Валюта бирлиги АҚШ долларида				
Time	2016	2017	2018	2019
Country				
Australia	23 915,4	24 128,7	24 481,2	24 874,9
Belgium	23 013,8	22 986,1	22 746,8	22 872,6
Canada	18 615,5	18 939,2	20 946,0	21 280,5
Chile	6 682,2	6 880,9	7 044,4	7 330,7
Colombia	7 296,6	7 484,6	7 677,4	7 860,9
Czech Republic	9 163,1	9 937,7	10 789,9	11 609,0
Estonia	9 098,5	9 616,2	9 890,2	10 443,5
France	22 016,6	21 994,5	21 860,3	21 949,0
Germany	23 268,3	23 845,6	23 439,6	24 015,6
Greece	13 268,7	13 121,6	13 040,0	14 307,4
Hungary	9 355,4	10 511,8	11 049,2	11 544,5
Ireland	19 887,5	20 036,6	20 585,9	20 928,3
Israel	13 926,5	14 662,4	15 416,5	15 287,8
Japan	15 885,1	16 189,5	16 607,6	..
Korea	16 187,9	17 037,8	19 540,8	21 586, 1
Latvia	8 148,6	8 226,5	9 168,8	9 011,7
Lithuania	9 422,6	9 457,7	9 694,0	13 143,5
Luxemburg	25 385,8	25 935,3	25 811,0	26 252,5
Mexico	2 058,3	2 127,0	2 238,5	2 510,3
Netherlands	24 741,1	24 843,1	24 859,9	24 826,5
New Zealand	20 996,7	21 296,7	21 716,3	22 475,8
Poland	12 547,3	13 288,8	13 704,8	14 363,8
Portugal	11 899,7	12 337,1	12 720,3	13 114,5
Slovak Republic	8 764,1	9 291,4	10 001,1	10 553,3
Slovenia	15 506,2	15 562,8	16 015,8	16 578,6
Spain	13 594,4	14 404,6	14 731,8	17 891,7
Turkey	13 481,5	13 090,8	12 848,3	14 060,2
United Kingdom	20 610,8	20 721,4	21 132,2	21 764,4
United States	16 063,3	15 728,3	15 353,3	15 080,0
Costa Rica	9 458,8	9 307,5	9 326,5	9 379,6
Brazil	4 872,0	5 014,8	4 925,3	4 967,0
Russian Federation	3 080,4	3 663,5	4 936,5	5 026,0

Энди кўйидаги жадвалда мамлакатимизда аҳолининг умумий

даромадлари таркибини кўриб чиқамиз.

1.4-жадвал

Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг умумий даромадлари таркиби (%да) [6].

№	Кўрсаткичнинг номи	2019 йил	2020 йил	2021 йил
	Умумий даромадлар-жами	100,0	100,0	100,0
	Шу жумладан:			
1.	Бирламчи даромадлар	76,2	75,4	73,6
1.1	Шундан: Ишлаб чиқаришдан олинган даромадлар	73,5	73,3	71,4
1.1.1	Меҳнат фаолиятдан олинган даромадлар	69,1	70,0	68,4
а.	Ёлланма ишчиларнинг даромади	27,1	27,0	26,4
б.	Мустақил равишда банд бўлишдан олинган даромадлар	42,0	43,0	42,0
1.1.2	Шахсий истеъмол учун ўзида ишлаб чиқарилган хизматлардан даромадлар	2,1	2,2	2,0
1.2	Мол-мулкдан олинган даромадлар	2,7	2,1	2,2
2	Трансфертлардан олинган даромадлар	23,8	24,6	26,4

Юқоридаги 1.4-жадвал маълумотларидан кўринадик, аҳоли умумий даромадлари таркибида меҳнат фаолиятдан олинган даромадлар 2019 йилда 69,1 фоизни, 2020 йилда 70,0 фоизини ва 2021-йилда эса 68,4 фоизни ташкил қилган. Яъни таҳлил қилинаётган давр мобайнида нисбатан барқарор тенденцияга эга бўлган. Меҳнат фаолиятдан олинаётган даромадлар таркибини кўриб чиқилса, мустақил равишда банд бўлишдан олинган даромадлар улуши ёлланма ишчиларнинг даромадларидан ўтган 3 йилликда ўртача

1,6 маротаба ортиқ бўлиб келаётганлигини кўришимиз мумкин. Яъни мамлакатимизда яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти, ўзини ўзи банд қилган жисмоний шахслар, шунингдек, хонадон, томорқа ёки деҳқон хўжаликларида банд бўлишдан олинаётган даромадлар ошиб бормоқда. Бундан ташқари, аҳолининг мол-мулкдан олинган (мулкӣ) даромадлари салмоғи ҳам барқарор тенденциясига эга бўлган. Хусусан, 2019 йилда бу кўрсаткич 2,7 фоизни ташкил қилган бўлса, 2021 йилда 2,2 фоиз бўлган.

1.5-жадвал

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг бюджетдаги улуши [7].

Кўрсаткичлар	2019 йил	2020 йил	2021 йил
Жами бюджет тушуми (млрд сўм)	102 618	103 566	127 868

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи (млрд сўм)	12668,9	15141,0	18918,0
ЖШОДС бюджет тушумидаги улуши (%)	12,3	14,6	14,8

Ушбу 1.5-жадвал маълумотларидан жами бюджет тушумлари ошиб бораётганини унга мос равишда Жисмоний шахсларда олинадиган даромад солиғини ҳам бюджетдаги улуши ошиб бораётганини кўришимиз мумкин. Шу жумладан маълумотлардан кўринадики, Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи 2019-йилда бюджет тушумларининг 12,3 % ини, 2020-йилда 14,6 %ини, 2021-йилда эса 14,8 фоизини ташкил этган.

Жадвал маълумотларидан кўринадики, аҳоли умумий даромадлари таркибида меҳнат фаолиятдан олинган даромадлар 2018 йилда 71,0 фоизи, 2019 йилда 69,1 фоизи ва 2020 йилда 70,0 фоизини ташкил қилган. Яъни таҳлил қилинаётган давр мобайнида нисбатан барқарор тенденцияга эга бўлган. Меҳнат фаолиятдан олинаётган даромадлар таркибини кўриб чиқилса, мустақил равишда банд бўлишдан олинган даромадлар улуши ёлланма ишчиларнинг даромадларидан ўтган 3 йилликда ўртача 1,6 маротаба ортиқ бўлиб келаётганлигини кўришимиз мумкин. Яъни мамлакатимизда якка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти, ўзини ўзи банд қилган жисмоний шахслар, шунингдек, хонадон, томорқа ёки деҳқон хўжаликларида банд бўлишдан олинаётган даромадлар ошиб бормоқда. Бундан ташқари, аҳолининг мол-мулкдан олинган (мулкий) даромадлари салмоғи ҳам барқарор тенденциясига эга бўлган. Хусусан, 2018 йилда бу кўрсаткич 3,1

фоизни ташкил қилган бўлса, 2020 йилда ҳам 3,0 фоиз бўлган.

Мунозара. Юқоридагилардан кўринадики, Ўзбекистон аҳолисининг мустақил равишда банд бўлишдан ва мол-мулкдан олинадиган даромадлари ёлланиб ишлашдан олинадиган даромадларга нисбатан ортиб борган. Бирок, таҳлилларга асосланадиган бўлсак, ушбу ўсиб боровчи даромадларни тўлиқ қамровли ва адолатли солиққа тортиш масаласини ижобий баҳолаб бўлмайди.

Аҳолининг мустақил бандлик ва мол-мулкни ижарага беришдан, шунингдек, тўлов манбаидан ушлаб қолиш имконияти мавжуд бўлмаган бошқа даромадлардан шаклланадиган даромадларини солиққа тортилиши мукамал тизим шаклланмаганлиги оқибатида норасмий иқтисодиётни пайдо бўлиб, яшаб келишига сабаб бўлмоқда. Бу эса аҳоли даромадларини солиққа тортишда тенгсизликни келтириб чиқариб, аҳоли орасида солиқ тўлаш маданиятига салбий таъсир кўрсатмоқда. Аҳоли даромадларидаги бу каби тенгсизликни қисқартириш ва бартараф этиш масаласи ривожланган мамлакатларда маълум даражада ҳал этилган. Бирок, Ўзбекистон ва бошқа ривожланаётган мамлакатларда бу муаммо сифатида ханузгача қалқиб чиқмоқда. Шу сабабли, хориж амалиётини чуқурроқ ўрганган ҳолда бозор муносабатлари ривожланаётган ҳозирги замонда турли манбалар орқали

шаклланаётган даромадларни солиққа тортиш мақсадида ҳозирда мавжуд солиқ органларига даромадлари ҳақида декларация асосида маълум қилиш механизмини тезроқ такомиллаштириш ва қамровини кенгайтириш зарур.

Хулоса. Аҳоли даромадларининг босқичма-босқич умумдекларациялаш механизмини жорий қилиш орқали солиққа тортиш амалиётини жорий қилиниши зарур. Бунда барча аҳоли учун дастлаб ихтиёрийлик асосида кейинчалик мажбурий тартибда, 1-босқичда (2022 йилдан), давлат органлари мансабдор шахсларининг даромадлари ва йирик харажатлари бўйича, 2-босқичда (2023 йилдан), йиллик обороти 10 млрд. сўмдан ортиқ тадбиркорлик субъектлари таъсисчиларини даромадларини декларациялаш, 3-босқичда (2025 йилдан), аҳоли қатламининг йиллик энг кам базавий ҳисоблашнинг 500 бараваридан юқори даромад топган шахсларга мажбурий тартибда даромадлари ҳақида декларация топшириш мажбуриятини қонунчиликка киритиш;

- Солиқ органларининг маъмурчилигини қайта кўриб чиқиб, бевосита декларация асосида солиқ солиш масалалари билан шуғулланувчи махсус тузилма шакллантириш, тузилмаларнинг штат бирликларини туман ва шаҳарлардаги иқтисодий фаол аҳоли сонидан келиб чиққан ҳолда белгилаш;

- Барча фуқаролар учун истеъмол саватчасидан келиб чиққан ҳолда ягона стандарт солиқ чегирмаларини жорий қилиш, даромад манбаи оила аъзоларини ҳам инобатга олган ҳолда биргаликда кун кечиришида истеъмол саватчасидан кам бўлган даромад миқдорини солиқдан озод қилиш, бунда 1-гуруҳ

ногиронларига ҳамда оила қарамоғида яшаётган шахслар (фарзандлари, ота-оналари) сонидан келиб чиқиб, чегирма миқдорини стандартдан юқорироқ коэффициентни қўллаган ҳолда белгилаш ҳамда давлат томонидан аҳолининг даромад манбаи белгиланган миқдордан паст бўлган тақдирда, аҳоли даромадларидаги бу ижтимоий тенгсизликни қисқартириш мақсадида тақдим этилган декларациялар асосида давлат томонидан фуқароларга манзилли субсидиялар ажратиш ва аҳолининг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, шу орқали давлат аҳолининг кам таъминланган қатламини алоҳида назоратга олиш ва уларни кунлик ҳаёт кечириши назоратга олиш имкониятини яратиш;

- Йил якунида декларация тақдим этмаган ёки тўлиқ тақдим этмаган шахсларга нисбатан жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш ҳамда солиқ органи томонидан аниқланган солиқни яшириш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатлари бўйича барча имтиёزلарни бекор қилган ҳолда солиқни оширилган амалдаги ставкадан икки карра кўп (24%) ставкада ҳисоблаш ва ундириш механизмларини жорий қилиш;

Зеро, даромадларни умумдекларациялаш тизими даромад солиғининг фискал аҳамиятини ошириб, аҳолининг бой қатлаמידан кўпроқ солиқ ундирилишини таъминлаган бир пайтда, аҳолининг кам даромадли қатламини ижтимоий ҳимоялаш тизимини яхшилаш, турли чегирмалар жорий қилиш билан солиқнинг фундаментал принципларидан бири, "тенглик" ("адолат") принципини даромадларга солиқ солишда тўлиқ амал қилинишини таъминлашда асосий восита бўлиб хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абдурахмонов О. Жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар тизими ва уни такомиллаштириш масалалари./ Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2005. Б. - 52-53.
2. Ниязметов И., (2018) “Солиққа тортиш механизмларини такомиллаштириш орқали солиқ тизими барқарорлигини таъминлаш” докторлик диссертацияси
3. Бозоров А.А. (2019) “Декларация асосида солиқ солинадиган даромадлар ва уларни солиққа тортишнинг такомиллаштириш” мавзусидаги иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа докторлик диссертацияси
4. www.stat.uz. Давлат статистика қўмитаси маълумотлари
5. OECD (2004), “Tax administration in OECD countries: Comparative information series”, prepared by forum on tax administration compliance sub-group, <https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/comparative/CIS-2004.pdf>
6. www.stat.uz. (Давлат статистика қўмитаси) маълумотлари
7. www.stat.uz. (Давлат статистика қўмитаси) маълумотлари